SOTER 2023.85 (113)
ISSN 1392-7450 (Print), ISSN 2335-8785 (Online)
https://doi.org/10.7220/2335-8785.85(113).1

Albinas PLĖŠNYS
Vilniaus universitetas

Mokslinis tomistinės metafizikos pobūdis

SANTRAUKA. Nuo Aristotelio laikų metafizika buvo laikoma mokslu, tačiau Šviečiamajame amžiuje mokslinė metafizikos verte buvo suabejota. Šiuolaikinėje mokslo filosofijoje metafizika arba laikoma beprasme, arba nepriklausančia mokslui. Griežčiausius mokslo apibrėžimus pateikė R. Carnapas ir K. R. Popperis. Pasak R. Carnapo, moksliniai teiginiai turi būti prasmingi, juos turi būti galima patikrinti, o moksliniai terminai privalo turėti reikšmes. Svarbiu mokslinės teorijos bruožu laikysime prasmės ir reikšmingumo reikalavimą. K. R. Popperis mano, jog teorija yra mokslinė tik tada, kai ji turi tokią loginę struktūrą, kad, teorijos teiginiams nepasitvirtinus, jos turėtume atsisakyti.

Tomistinė metafizika atitinka prasmės ir reikšmingumo reikalavimus. Šv. Tomas Akvinietis žodžio reikšmę apibūdina trimis būdais. Pirma, žodžio reikšmė yra tai, ką protas siekia išreikšti žodžiais, o apibrėžiamų dalykų reikšmė yra nusakoma apibrėžimu. Antra, kartais žodžio reikšmė yra nurodymas į objektą. Trečia, žodžio reikšmė yra žodžio vartojimas kalboje. Pasak Tomo Akviniečio, pastarasis reikšmės nustatymo būdas yra svarbiausias metafizikoje, nes daugelis jos sąvokų neturi giminės, todėl negali būti apibrėžtos. Straipsnyje siekiama parodyti, kad tomistinė metafizika atitinka visus mokslinei teorijai keliamus reikalavimus, nes joje yra išsami prasmės teorija ir jos teiginiams taikomi tiesos kriterijai.

RAKTAŽODŽIAI: metafizika, kalbos filosofija, analogija, konkreti sąvoka, abstrakti sąvoka.

Įvadas

Šiuolaikinėje filosofinėje literatūroje vyrauja įsitikinimas, kad metafizika nėra mokslas, kad jos teiginiai nėra įrodomi. Vieni metafiziką laiko beprasmiais ar tuščiais išvedžiojimais, kiti pripažįsta, kad metafizinės idėjos mokslui gal ir turėjo atsitiktinę reikšmę, kaip, tarkime, Demokrito metafizinė atomų idėja, tačiau požiūris, kad metafizika nėra mokslas, vis dėlto yra vyraujantis.

Ginčijant metafizikos mokslinę vertę problemų kelia filosofinių argumentų pagrįstumas ir filosofinių sąvokų reikšmė. Taip pat darosi neaišku, ar, remdamiesi prigimtiniu protu, galime prieiti prie Kūrėjo pažinimo. Jeigu atmesime mokslinį

metafizikos pobūdį, jei metafizikos teiginiams nebus pritaikomas tiesos kriterijus, joks Kūrėjo pažinimas protu taps neįmanomas. Bus nutrauktas proto ir tikėjimo ryšys, kurį taip karštai gynė Tomas Akvinietis. Kad šį ryšį nutraukti neteisinga, skelbė ir šv. Paulius. Pasak jo, „Dievo rūstybė apsireiškia iš dangaus už visokią žmonių bedievystę ir neteisybę, kai teisybę jie užgniaužia neteisingumu. Juk tai, kas gali būti žinoma apie Dievą, jiems aišku, nes Dievas jiems tai leido suprasti. Jo neregimosios ypatybės – jo amžinoji galybė ir dievystė – nuo pat pasaulio sukūrimo aiškiai suvokiamos protu iš jo kūrinių, taigi jie nepateisinami“ (Rom 1, 18–20). Proto ir tikėjimo ryšio nutraukimas ves į bedievystę arba suformuos prielaidas teologinei minčiai pasukti fideizmo klystkeliu. Todėl svarbu pagrįsti mokslinį metafizikos pobūdį.

Šio straipsnio tyrimo objektas – Tomo Akviniečio taikomas metafizikos grindimo metodas, tikslas – įrodyti, kad Tomo Akviniečio metafizika atitinka visus įprastus mokslo teorijai keliamus reikalavimus.

Įrodant mokslinį tomistinės metafizikos pobūdį bus sprendžiami tokie uždaviniai: pateikti kritinę metafizikos priešininkų argumentų analizę; remiantis Aristotelio ir Tomo Akviniečio samprotavimais išaiškinti metafizikos specifiką kitų teorinių žinių sistemoje; pateikti įrodymų, kad tomistinės metafizikos teiginiams pritaikomi teisingumo kriterijai; išaiškinti, kodėl metafizikos terminai turi reikšmes, jeigu tų terminų neįmanoma nei apibrėžti, nei pagrįsti nuoroda į patyrimo objektą; išanalizuoti mokslinei teorijai keliamus reikalavimus ir parodyti, kad tomistinė metafizika juos tenkina.

Darbe naudojami šie teorinio tyrimo metodai: aprašomasis, lyginamosios analizės, struktūrinės analizės ir sintezės, semantinės analizės.

Šiai temai artima Tomo Akviniečio kalbos filosofija (ypač analogijų teorija) yra susilaukusi labai plataus dėmesio. Kaip vienus iš žymiausių Tomo Akviniečio kalbos filosofijos tyrinėtojų norėtųsi pažymėti D. Barrellą, E. Gilsoną, J. Jenkinsą, N. Kretzmanną, S. MacDonaldą, A. Plantingą ir kitus. Lietuvoje Tomo Akviniečio kalbos filosofiją savo disertacijoje „Tomo Akviniečio kalbos filosofija“ ir straipsniuose (pvz., „Tomas Akvinietis ir XX amžiaus kalbos filosofija“, „Šv. Tomo Akviniečio teologinės kalbos reikšmingumas“) plačiausiai tyrinėjo M. Oniščik. Tačiau metafizikos sąvokų semantinei analizei (pirmiausia – reikšmės teorijai) bei su tuo (ir ne tik) susijusiam metafizikos mokslinio statuso grindimui buvo skirta nepakankamai dėmesio.

Metafizikos mokslinės vertės problema

Tiek Aristotelis, tiek Tomas Akvinietis, kaip ir visi Viduramžių filosofijos atstovai, neabejojo moksline metafizikos verte. Net modernizmo filosofijos pradininkas Rene Descartes'as *Filosofijos pradų* prancūziško leidimo pratarmėje aiškino: „Visa filosofija yra panaši į medį, kurio šaknys – metafizika, kamienas fizika, o šakos, išaugančios iš kamieno, – visi kiti mokslai, sueinantys į tris svarbiausius: mediciną, mechaniką ir

etiką. Pastarąją aš laikau aukščiausiu ir tobuliausiu mokslu, kuris numano pilnutinį visų kitų mokslų išmanymą ir yra paskutinis laiptelis link aukščiausios išminties“[1]. Taigi metafiziką jis laikė visų mokslų pagrindu.

Metafizikos moksline verte pradedama abejoti Šviečiamajame amžiuje. Štai Davidas Hume'as *Žmogaus proto tyrinėjimus* užbaigia žodžiais: „Paėmę į rankas kokią nors knygą – pavyzdžiui, teologijos arba mokyklinės metafizikos, – paklauskime: *Ar joje yra koks nors abstraktus samprotavimas apie dydį ar skaičių?* Ne. *Ar joje yra koks nors patyrimu pagrįstas samprotavimas apie faktus ir egzistavimą?* Ne. Svieskite ją į ugnį, nes joje negali būti nieko kita, išskyrus sofistiką ir iliuzijas!“[2] Ypač aršiai metafiziką kritikavo loginio pozityvizmo atstovai. Jų lyderio Rudolfo Carnapo nuomone, „loginė analizė skelbia beprasmiškumo nuosprendį kiekvienam tariamajam pažinimui, kuris remiasi grynuoju mąstymu arba grynąja intuicija ir tikisi išsiversti be patyrimo pagalbos. Nuosprendis liečia taip pat ir tokią metafiziką, kuri, pradėjusi nuo patyrimo, ypatingais samprotavimais siekia pažinti tai, kas slypi už ar anapus patyrimo“[3]. Priėjęs tokią išvadą, R. Carnapas teigia, kad reikšmę turi tik tas žodis, kuriam būdingas empirinis skiriamasis požymis ir yra žinoma, kaip galima patikrinti teiginį, kuriame tas žodis yra. Plačiau neanalizuodami R. Carnapo mokslo sampratos, kuri, viena vertus, yra per siaura, nes mokslo statusą pripažįsta tik gamtos mokslams, kita vertus, yra per plati, nes mokslu tenka pripažinti bet kokį aiškinimą apie faktus, vis dėlto svarbiu mokslo teorijos bruožu laikysime prasmės ir reikšmės reikalavimą.

Kiek atsargiau mokslo sampratos klausimą sprendžia Karlas Raimundas Popperis, aiškiai skirdamas mokslą nuo metafizikos, tačiau nesutikdamas su tuo, kad metafizika yra beprasmė. Jis teigia: „Aš neinu taip toli, kad tvirtinčiau, jog metafizika neturi vertės empiriniam mokslui. Juk negali būti paneigta, kad tarp metafizinių idėjų, trukdžiusių mokslo pažangai, buvo ir kitokių – tokių kaip spekuliatyviojo atomizmo – prisidėjusių prie pažangos“[4]. Pasak K. R. Popperio, mokslas ir metafizika yra tiesiog skirtingos teiginių sistemos. Nekeldamas klausimo, kas yra metafizika, K. R. Popperis pasiūlo demarkacijos kriterijų, kuris ne tik atriboja mokslą (tiksliau, empirinį mokslą) nuo kitų pažinimo sričių, bet funkcionuoja kaip mokslo apibrėžimas: „aš nereikalausiu, kad mokslinė sistema būtų išskirta kartą ir amžinai kiekvienam teigiama prasme, tačiau aš reikalausiu, kad jos loginė forma būtų tokia, jog empirinių testų pagalba galėtume išskirti mokslą neigiama prasme: empirinių mokslų sistema privalo būti nuneigiama, remiantis eksperimentais“[5]. K. R. Popperio požiūris, kad metafizika nėra mokslas, tačiau ji

1 Рене Декарт, *Сочинения в двух томах*, Т. 1 (Москва: Мысль, 1989), 308–309.
2 David Hume, *Žmogaus proto tyrinėjimas* (Vilnius: Pradai, 1995), 229–230.
3 Rudolfas Carnapas, „Metafizikos įveikimas kalbos loginės analizės būdu“, in E. Nekrašas, *Filosofijos įvadas* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993), 185.
4 Karl Raimund Popper, *The Logic of Scientific Discovery* (London and New York: Taylor & Francis e-Library, 2005), 16.
5 Ibid., 18.

gali turėti atsitiktinės reikšmės mokslo raidai, matyt, yra populiariausias tarp šiuolaikinės mokslo filosofijos atstovų.

Charleso Peirce'o nuomone, mokslas yra save taisantis procesas, o mokslo prigimčiai būdingi bruožai yra objektyvumas, kritiškumas, autonomiškumas bei pažanga. Normanas Campbellas veikale *What is Science* pasiūlo kitokį mokslo apibrėžimą. Jis teigia, kad mokslas tiria tokius sprendinius, dėl kurių galima pasiekti bendrą sutarimą[6]. Thomas Kuhnas savo žymiajame kūrinyje *The Structure of Scientific Revolution* mokslą apibrėžia nurodydamas, kad labiausiai mokslo sąvoka priskirtina toms sritims, kurios pasižymi aiškia pažanga[7]. Alanas F. Chalmersas knygoje *Kas yra mokslas?* prieina išvadą, kad „nėra bendros mokslo ir mokslinio metodo sampratos, kurią būtų galima taikyti visoms mokslo sritims visais istoriniais jų raidos etapais. Veikiausiai filosofija neturi galimybių pateikti tokios sampratos. <...> Nepaisant to, skirtingų mokslo sričių skirtinguose etapuose apibūdinimas – prasminga ir svarbi užduotis"[8]. Turbūt radikaliausią požiūrį į mokslą suformulavo Polis Feyerabendas, taręs, kad neegzistuoja jokio išskirtinio mokslinio metodo ir mokslas neturįs jokios išskirtinės vertės. Jo nuomone, gamtos tyrinėjimuose reikia vadovautis metodu *viskas tinka* (*anything goes*)[9].

F. Chalmersas samprotavimuose apie mokslą pastebi vieną svarbų dalyką: yra daugybė skirtingų mokslų ir mokslų sistema yra istoriškai kintanti. Vaizdžiai kalbant, mokslą galima įsivaizduoti kaip aibės pavadinimą (gimininę sąvoką), kurios elementai yra skirtingi mokslai. Pastangos apibrėžti mokslą bus bevaisės, jei, pasirėmę vienu konkrečiu mokslu, pavyzdžiui, fizika, ieškosime mokslo apibrėžimo, tinkančio visoms žmogiškojo pažinimo sritims. Tokia tendencija susijusi su Vienos būrelyje prasidėjusiu loginiu pozityvizmu ir R. Carnapo įsitikinimu, kad kiekvieną mokslo teiginį atitinka jam ekvivalentiškas fizikinės kalbos teiginys. Šis teiginys yra žinomas kaip fizikalizmo tezė[10]. Jei nepripažinsime fizikalizmo tezės (ją pripažinti nėra pagrindo), mokslo apibrėžimuose lengvai pastebėsime elementarią loginę klaidą: gimininė sąvoka apibrėžiama per rūšinę sąvoką (aibė apibrėžiama per vieną jos elementą). Tačiau reikėtų ieškoti bruožų, kurie būtų bendri visiems atskiriems mokslams kaip mokslo aibės elementams. Būtent tai ir darė Aristotelis, *Nikomacho etikoje* pateikęs tokį mokslo apibrėžimą:

> Kas yra mokslinis pažinimas, jeigu kalbėsime tiksliai ir nesiremsime panašumais, paaiškės iš štai ko: visi manome, kad tai, ką moksliškai pažinome, negali būti kitaip. O apie dalykus, kurie gali būti kitokie, kai mes negalime jų tiesiogiai stebėti, mes nežinome, ar jie egzistuoja, ar ne. Taigi mokslinio

6 Norman Robert Campbell, *What is Science*? (London: Methuen and Co, LTD, 1983), 27.
7 Thomas S. Kuhn, *Mokslo revoliucijų struktūra* (Vilnius: Pradai, 2003), 188.
8 Alan F. Chalmers, *Kas yra mokslas?* (Vilnius: Apostrofa, 2005), 272.
9 Paul Feyerabend, *Against Method* (London: Biddies Ltd, Guildford and King's Lynn, 1993), 14.
10 Žr. Evaldas Nekrašas, *Pozityvus protas* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010), 213.

> pažinimo objektas egzistuoja būtinai, vadinasi, jis yra amžinas, nes visa, kas egzistuoja absoliučiai būtinai, yra amžina, o amžini dalykai neatsiranda ir neišnyksta. Be to, kiekvieną mokslinį pažinimą galima perteikti kitiems, jo objektą galima išmokti. Bet visa, ko mokoma, remiasi tuo, kas jau yra žinoma – tą mes sakėme ir *Analitikoje*; vienais atvejais čia pasitelkiama indukcija [gr. *ἐπαγωγή* – užvedimas arba įžvalga, proto galia abstrahuotis nuo atskirybių ir suvokti bendrybes. – A. P.], kitais – išprotavimas. Indukcija yra pagrindas pažinti tam, kas bendra, o išprotavimas remiasi tuo, kas bendra. Taigi yra pagrindai [t. y. prielaidos], kuriais remiasi išprotavimas, bet juos surandame ne išprotaudami, o pasitelkę indukciją. Todėl mokslinis pažinimas yra sugebėjimas daryti išvadas, virtęs nuostata (čia priklauso ir visa kita, ką pridedame aiškindami sąvokas *Analitikoje*).
>
> Mat, kai žmogus yra kuo nors įsitikinęs ir pagrindai jam žinomi, tada jis jau moksliškai žino. Jei pagrindai jam žinomi ne geriau negu padarytoji išvada, tada jo mokslinis pažinimas bus tik atsitiktinis“[11].

Trumpai tariant, Aristotelio nuomone, mokslinis pažinimas – tai sprendimais susidaryta nuomonė apie tai, kas yra bendra ir esminga bei egzistuoja būtinai, o kiekvienas įrodymas ir mokslinis pažinimas remiasi pagrindais, kurie nėra įrodomi, tačiau remiasi protu. Be to, žinios, taip pat ir mokslinis pažinimas, anot Aristotelio, atsiranda visuose tyrinėjimuose, kurie pasiekia pradus, priežastis bei elementus ir juos perpranta.

Pagal tiriamąjį objektą Aristotelis visus mokslus suskirsto į tris grupes, atsižvelgdamas į proto abstrakcijos laipsnius. Pirmajai grupei priklauso fizika (gr. *φύσις*, pirminė reikšmė – augti, pasirodyti, būdinga rūšiai augimo prasme, vėliau – prigimtis). Gamtos mokslas, arba fizika, teoriškai (tik apmąstymo būdu) tyrinėja tokius esinius, kurie gali judėti, ir tokią apibrėžtą esmę, kuri neegzistuoja atskirai nuo materijos. Taigi fizika abstrahuojasi nuo konkretaus daikto, tačiau ji negali abstrahuotis nuo materijos, nes judėjimas be to, kas juda, neturi prasmės. Fizika, Aristotelio nuomone, tiria prigimtinį kūnų judėjimą. Aiškindamas aristotelinę poziciją Tomas Akvinietis pabrėžė, kad prigimtis reiškia daikto esmę, susijusią su daiktui būdingu veikimu, nes joks daiktas nestokoja jam būdingo veikimo[12]. Čia reikia pažymėti, kad Aristotelis prigimtinius kūnus skiria nuo tų, kurie yra sukurti žmonių. Aristotelio nuomone, dirbtinių kūnų fizika netyrinėja. Jis teigia:

> Iš esančių [daiktų] vieni egzistuoja pagal prigimtį, kiti – dėl kitų priežasčių. Gyvūnai ir jų dalys, augalai ir paprasti kūnai, tokie kaip oras, ugnis, vanduo ir žemė – šitie ir į juos panašūs, sakome, egzistuoja iš prigimties. Visi

[11] Aristotelis, *Rinktiniai raštai* (Vilnius: Mintis, 1990), 172 (1139b. 3).
[12] Tomas Akvinietis, *Filosofijos traktatų rinktinė* (Vilnius: Margi raštai, 2009), 9.

> išvardintieji aiškiai skiriasi nuo to, ko nesukūrė gamta: juk iš prigimties egzistuojantys savyje turi rimties ir judėjimo pradžią, tiek vietos, tiek didėjimo ir mažėjimo ar kokybinio virsmo prasme. O lova, apsiaustas ir panašūs [daiktai], kaip gavę šiuos pavadinimus ir sukurti dirbtinai, neturi jokio prigimtinio siekio kisti arba turi jo tiek, kiek pasirodo sudaryti iš akmens, žemės arba [šių kūnų] mišinio[13].

Matematika yra antroji teorinių mokslų šaka. Ji, anot Aristotelio, tiria nekintančius ir savarankiškai esančius objektus, t. y. pavidalus. Bet ir fizika susiduria su pavidalais, pavyzdžiui, aiškindama Mėnulio ar Saulės formą, tirdama, ar Žemė yra rutulio pavidalo ir pan. Vis dėlto kuo matematika skiriasi nuo gamtos mokslų? Aristotelis sako: „Matematikas irgi tiria visa tai, bet ne tuo atžvilgiu, kiek kiekviena figūra yra gamtinio kūno riba, ir jų [figūrų] savybes nagrinėja ne kaip tų kūnų savybes. Todėl jis ir atskiria jas [nuo gamtinių kūnų], nes mąstyme jos atskiriamos nuo šių kūnų judėjimo ir toks atskyrimas nieko nekeičia ir neįvelia klaidų“[14]. Fizikoje judėjimo negalime nagrinėti atskirai nuo judančio kūno, o matematikoje galime nagrinėti kūno pavidalą atskirai nuo to kūno judėjimo. Matematikai suvokia kūniškas formas be materijos ir todėl nekintančias (Aristotelis kintamumo pagrindu laiko materiją), tačiau tos formos egzistuoja materijoje ir todėl nuo jos, taip pat ir nuo kitimo, negali būti realiai atskirtos, nebent mintyse.

Matematinių mokslų srityje Aristotelis išskiria artimiausią gamtos mokslams dalį. Kaip išeities poziciją jis pasirenka svarstymą dėl astronomijos statuso. Aristotelis klausia, ar astronomija yra gamtos mokslas, ar ne? Jo požiūriu, absurdiška tarti, kad gamtos mokslo atstovai turėtų žinoti, kas yra Saulė ir Mėnulis, bet jiems nereikėtų žinoti esminių jų savybių – koks yra Mėnulio ir Saulės pavidalas, ar jie yra rutuliški, ar ne. Juk samprotaujantys apie gamtą kalba apie šiuos pavidalus. Todėl astronomija yra matematinis mokslas, nes joje pavidalai atskiriami nuo materijos. Artimiausi fizikai yra šie matematikai priklausantys mokslai – optika, astronomija ir harmonijos teorija. Aristotelis sako:

> Lyginis, nelyginis, tiesus ir kreivas, skaičius, linija, figūra bus apibrėžta ir be judesio, o mėsa, kaulai ir žmogus – niekaip. Panašiai nosis gali būti pavadinta riesta, o ne kreiva. Tai rodo ir gamtos mokslams patys artimiausi matematiniai mokslai: optika, mokymas apie harmoniją ir astronomija, nes jie tam tikra prasme atvirkšti geometrijai. Mat geometrija tiria fizikinę liniją, bet ne tiek, kiek ji yra fizikinė, o optika – matematinę liniją, bet ne kaip matematinę, o kaip fizikinę[15].

[13] Aristotle, „Physics“, in *The Complete Works of Aristotle*, Vol. 1, ed. by J. Barnes (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1991), 19 (192b9–192b28).
[14] Ibid., 193b35.
[15] Ibid., 193b30.

Trečioji teorinių mokslų šaka yra metafizika. Joje pasiekiamas aukščiausias abstrakcijos lygmuo. Ji abstrahuojasi tiek nuo judėjimo, tiek nuo kokybinių ir kiekybinių charakteristikų ir tiria tai, kas savarankiškai egzistuoja ir nekinta, t. y. tiria esinį kaip esantį. Aristotelis teigia:

> [Metafizika] yra mokslas, tiriantis esinį kaip esantį ir tai, kas jam savaime priklauso. Šis mokslas nesutampa nė su vienu iš vadinamųjų atskirų mokslų, nes nė vienas iš jų netiria bendrosios esinio kaip esančio prigimties, o visi jie, atskyrę tam tikrą esinio prigimties aspektą, tiria tai, kas būdinga šiai daliai, pavyzdžiui, matematiniai mokslai. Tačiau mes ieškome pradų ir aukščiausių priežasčių, todėl aišku, kad tai turi būti pradai ir priežastys savaime esančio esinio[16].

Aristotelio nuomone, metafizika yra ir pirmoji filosofija, ir teologija. Žinoma, Aristotelis nurodo, kuria prasme metafizika yra pirmoji filosofija. Dar daugiau – aptaręs, kas yra būdinga dieviškumui, jis pagrindžia metafizikos kaip teologijos prielaidą. Žinoma, čia kalbama ne apie apreikštąją teologiją. Pasak Aristotelio:

> Jeigu yra kažkas amžino, nejudančio ir egzistuojančio atskirai, tai tokį dalyką, aišku, turi pažinti teorinis mokslas, tačiau tai turi būti ne mokymas apie gamtą (nes jis nagrinėja tai, kas kinta) ir ne matematika, o mokslas, pirmesnis už juos abu. Iš tikrųjų mokslas apie gamtą tiria savarankiškai egzistuojančius, bet ne nejudančius objektus; kai kurios matematikos sritys nagrinėja nors ir nejudančius, tačiau, egzistuojančius ne savarankiškai, o susijusius su materija objektus; o pirmoji filosofija tyrinėja tai, kas savarankiškai egzistuoja ir nekinta. Tačiau visos priežastys turi būti amžinos, ypač šios (t. y., tos, kurias nagrinėja pirmoji filosofija), nes tai priežastys tų dieviškų dalykų, kurie mums reiškiasi (t. y. dangaus sferų ir šviesulių regimo judėjimo priežastys). Taigi, yra trys teoriniai mokslai: matematika, mokslas apie gamtą ir teologija, nes yra visiškai akivaizdu, kad dieviškumui būdinga būtent ši prigimtis, jeigu jis iš viso kur nors egzistuoja, ir kilniausias mokslas privalo savo objektu turėti kilniausią rūšį. Todėl teoriniai mokslai yra pranašesni už kitus mokslus, o teologija pranašesnė už kitus spekuliatyviuosius mokslus. Iš tikrųjų, gali kilti klausimas, ar pirmoji filosofija yra universali, ar tyrinėja vieną kurią rūšį, t. y. kurios nors vienos rūšies esinius; juk net matematiniuose moksluose ne viskas šiuo aspektu yra vienoda – geometrija ir astronomija tiria tam tikros rūšies esinius, o bendroji matematika taikoma viskam. Mes atsakome, kad tuo atveju, jei nebūtų kitų esinių, išskyrus gamtos sukurtuosius, tuomet pirmuoju mokslu būtų gamtos mokslas; bet jeigu yra kokia nors nejudanti esatis,

[16] Aristotle, „Metaphysics", in *The Complete Works of Aristotle*, Vol. 2, ed. by J. Barnes (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995), 1585 (1003a21).

> tai ji yra pirmesnė ir mokymas apie ją turi būti pirmoji filosofija, kartu ir universalus mokslas, nes yra pirmasis. Būtent pirmajai filosofijai priklauso tyrinėti esinį kaip esatį – kas ji yra ir kas jai kaip esačiai būdinga[17].

Metafizikos mokslo ypatumai Tomo Akviniečio filosofijoje

Apmąstydamas Boecijaus perteiktą Aristotelio teorinio mokslo sistemos sampratą Tomas Akvinietis atkreipia dėmesį į tokius dalykus: l) Aristotelio nuomone, teorinių mokslų tikslas yra tiesa, o praktinių mokslų – veikimas; 2) gamtos moksluose protas pradeda nuo juntamų, gerai žinomų dalykų ir pateikia tai, kas geriau žinoma pagal prigimtį, naudodamasis įrodymais, vedančiais nuo apraiškų iki pasekmių ir nuo pasekmių iki priežasčių; 3) matematikos moksluose pradedame įrodinėti nuo dalykų apibrėžčių, ir pateikiame išvadas remdamiesi formaliais principais, o tiesos niekada negrindžiame kuo nors išoriniu, bet remiamės vidinėmis apibrėžtimis. Matematinius dydžius patiriame ir galime įsivaizduoti, todėl žmogaus protas juos puikiai supranta – netgi geriau negu substancijos, akto ar potencijos sąvokas[18]; 4) gamtos mokslo ir matematikos skirtumai sąlygoja skirtingų metodų šiuose moksluose buvimą. Pasak Tomo Akviniečio, moksle, siekiant tikslo, galima mąstyti dviem būdais: pirma, pasirūpinus pakankamai pagrįsti tam tikrą principą, kaip kad būna gamtos moksluose, kuriuose principas pagrindžiamas ir juo remiantis įrodoma, kad, pvz., dangaus kūnai visada juda vienodu greičiu. Antra, nesistengiant pateikti pakankamą principo įrodymą, o tik patvirtinant jau žinomą principą, parodant, kad jo numatyti rezultatai sutampa su tikraisiais, kaip kad yra astronomijos teorijoje su epiciklais ir ekscentrikais, kurie laikomi žinomais, nes jais remiantis galima paaiškinti regimąjį dangaus kūnų judėjimą, tačiau ne dėl to, kad tų epiciklų ir ekscentrikų buvimas būtų pagrįstas, o dėl to, kad ir kitokios teorijos gali paaiškinti regimąjį dangaus kūnų judėjimą[19]; 5) aptariant metafizikos mokslo statusą reikia atkreipti dėmesį, kad yra du žinojimo būdai – žinojimas *kad* kažkas yra ir žinojimas *kas* kažkas yra. Remdamiesi regimaisiais daiktais galime tiksliai žinoti, *kas* yra kažkas, netgi tada, kai peržengiama regimybė. Tačiau apie neregimus esinius tiksliai galime žinoti tik tai, *kad* jie yra, tačiau apie tai, *kas* jie yra, turime tik miglotą supratimą, nes net žodis *kas* skirtingai taikomas juntamiems ir nejuntamiems esiniams. Šv. Tomas teigia:

> Yra du žinojimo būdai – žinojimas *kad* ir žinojimas *kas*. Mes žinome, *kas* yra kažkas, kai suprantame to dalyko esmę, dėl ko jis yra toks, koks yra, arba tiesiogiai, arba netiesiogiai, t. y. remdamiesi tuo, kas pakankamai išreiškia

[17] Ibid., 1026a10–30.

[18] Aquinas, *Selected Philosophical Writings* (Oxford University Press, 2008), 7.

[19] Žr. Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, I, q. 32, art. 1, ad. 1, https://www.pdfdrive.com/st-thomas-aquinas-the-summa-theologica-translated-e33451682.html.

> tai, kuo tas dalykas iš esmės yra. Todėl šiame gyvenime mes negalime tiesiogiai suprasti dėl ko Dievas yra Dievu arba dėl ko nematerialios substancijos, tokios kaip angelai, yra angelais, nes tai, ką mes suprantame tiesiogiai, yra vaizdiniai. <...>. Bet tam tikrų nematomų dalykų prigimtis – kas jie yra – puikiai išreiškiama remiantis prigimtimi dalykų, kurie suvokiami kaip žinomi, todėl netiesiogiai galime žinoti, kas tokie tie dalykai yra. Mes žinome, ką reiškia būti žmogumi ir ką reiškia būti gyvūnu, todėl jų ryšys mums yra ganėtinai aiškus, kad galėtume suprasti, kas yra giminė ir kas yra rūšis. Tačiau juntamų dalykų prigimtis negali pakankamai išreikšti, kas yra Dievas ar nematerialios būtybės, nes šios būtybės nepriklauso tai pačiai prigimtinei giminei; iš tiesų, tokie žodžiai kaip *kas* vargu ar turi tą pačią reikšmę, kai juos vartojame matomiems daiktams ir tiems, kurie yra neregimi. <...>. Taigi žinojimas, *kad* Dievas ar kokia kita nemateriali substancija yra, leidžia turėti tik miglotą supratimą, *kas* jos yra[20].

Mūsų miglotos žinios apie nematerialias substancijas negali remtis rūšiniais bruožais ir išorinėmis savybėmis. Šiais atvejais žinojimas, paremtas rūšies pažinimu, pakeičiamas žinojimu, paremtu atmetimu. Nematerialias substancijas pažįstame kaip bekūnes, neturinčias pavidalo ir pan. Apibendrindamas tokių substancijų pažinimą, šv. Tomas sako: „Taigi, mes žinome, kad nematerialios formos egzistuoja, tačiau užuot žinoję, *kas* jos yra, mes sužinome apie jas per atmetimą, priežastingumą ir dvasinį pakylėjimą, kaip kad sako Pseudodionisijus“[21].

Metafizikoje, kaip ir visuose teoriniuose moksluose, reikia pradėti nuo akivaizdžių įrodinėjimo prielaidų, kuriomis vadovaujasi kiekvienas įrodymas (pavyzdžiui, kad visuma yra didesnė už dalį), ir pirminių mąstymo sąvokų, kuriomis remiasi visi tuose moksluose naudojami apibrėžimai, pvz., būtis, vienis ir pan. Šių prielaidų žmonės nei išmoko, nei atrado, nes kitaip mūsų paieškos tęstųsi amžinai, bet jie turi prigimtinį jų pažinimą[22].

Tomas Akvinietis atkreipia dėmesį ir į tai, kad, pasak Aristotelio, mūsų supratimo objektai neegzistuoja kaip savaime suprantami, bet mes juos patiriame ir padarome suprantamus. „Todėl jis postulavo tokio veiksmo galią: veiklųjį protą. Veiklusis protas paverčia daiktus suderinamais su mūsų supratimu; ir kadangi tokiam supratimui pakanka mūsų prigimtinės proto šviesos, nėra priežasties veikliojo proto veikimo įvardinti kitaip nei prigimtine mūsų proto šviesa“[23].

Metafizikos tyrimo objektas yra būtis (esatis, egzistencija). Svarstydamas ją protas suformuluoja pirmines mąstymo sąvokas, tokias kaip substancija, daiktas, vienis, kažkas (*aliquid*), tiesa ir gėris. Apie visa, kas yra, galima kalbėti Aristotelio nurodytų

[20] Aquinas, *Selected Philosophical Writings*, 44–45.
[21] Ibid., 46.
[22] Ibid., 48.
[23] Ibid., 152.

kategorijų būdu, tad visų tų kategorijų tyrimas taip pat priklauso metafizikai. Mūsų tyrimo sritis bus ne metafizikos objektas, bet metafizikos pažinimo metodai. Juk, kaip minėta, teorinių mokslų tikslas, pasak Tomo Akviniečio, yra tiesa. Mokslui būdinga teiginius vertinti tiesos aspektu ir remtis metodais, kurie leistų atskirti tiesą nuo klaidos. Todėl, grindžiant mokslinį tomistinės metafizikos pobūdį, vienas iš svarbiausių uždavinių yra parodyti, kad jos išvados vertinamos tiesos aspektu. O tai įmanoma padaryti tik išnagrinėjus metafizikoje taikomus tyrimo metodus ir atskleidus jų tinkamumą teoriniam tyrinėjimui.

Metafizinio tyrimo metodai

Suprasti metafizinio tyrimo metodus padeda veikliojo proto tyrinėjimas. Tomas Akvinietis, kaip jau minėta, siūlo pradėti nuo akivaizdžių įrodinėjimo prielaidų. Tokios prielaidos visų pirma yra pagrindiniai mąstymo ir būties dėsniai. Jei mąstymo ir būties dėsniai nesutaptų, negalėtume būties mąstyti. Aristotelio ir Tomo Akviniečio nuomone, tie dėsniai yra savaime aiškūs (akivaizdūs ta prasme, kad jų nesilaikydami patenkame į aklavietę ir toliau negalime tęsti mąstymo proceso), nereikalaujantys įrodymo, nes užtenka vien suprasti jų terminų prasmę, kad jų teisingumas taptų aiškus. Minėti dėsniai nėra nei analitiniai (norint suprasti jų teisingumą nereikia dėsnių terminų analizės), nei sintetiniai (žinant jų terminus ir norint suprasti jų ryšį ir dėsnio teisingumą, nereikia kreiptis į patyrimą). Pasak Tomo Akviniečio, „žmogiškoji prigimtis <...>, tiek spekuliatyviuose, tiek praktiniuose dalykuose privalo žinoti tam tikrą tiesą be tyrinėjimo. Šis žinojimas turi būti visų tolesnių žinių, tiek spekuliatyvių, tiek praktinių, principas, nes principai turi būti nekintantys ir tikri. Todėl šios žinios žmoguje turi būti prigimtiniu būdu“[24]. Šie principai yra penki pagrindiniai būties ir spekuliatyvaus mąstymo dėsniai: 1) tapatybės dėsnis, reiškiantis, kad būtis yra tuo, kuo ji yra; 2) prieštaravimo dėsnis, reiškiantis, kad tai, kas yra, tuo pačiu atžvilgiu negali būti ir nebūti; 3) negalimo trečiojo dėsnis, teigiantis, kad tarp būties ir nebūties nėra vidurio, kad kažkas arba yra, arba nėra, trečio varianto būti negali; 4) priežastingumo dėsnis, kuris bendriausiu atveju reiškia, kad tai, kas turi galimybę, savaime aktualizuotis negali, nes aktualizuoja išorinis veiksnys, turintis tą aktą; 5) substancijos dėsnis, teigiantis, kad substancija egzistuoja savyje ir kad ji yra subjektas, kuriam priklauso akcidencijos. Praktinio proto dėsnis – *lex naturalis* – lietuviškai verčiamas kaip prigimtinis įstatymas, kuris bendriausia prasme liepia siekti gėrio ir vengti blogio.

Be to, pritardamas Aristoteliui Tomas Akvinietis sako, kad žodžiai *galimas* ir *negalimas* vartojami trimis skirtingais būdais: pirma, santykine prasme, tam tikros galimybės veikti ar būti paveiktam atžvilgiu (pavyzdžiui, sakome, kad mūsų žmogiškos

[24] Thomas Aquinas, *Questiones Disputatae de Veritate* (Chicago: Henry Regnery Company, 1952–1954), q. 16, art. 1, ad., https://isidore.co/aquinas/english/QDdeVer.htm.

judėjimo galios dėka galime vaikščioti, tačiau negalime skraidyti); antra, absoliučia prasme, neatsižvelgiant į jokias galimybes (kai žodis *galimas* siejamas su tuo, kas negali neegzistuoti, o *negalimas* su tuo, kas būtinai neegzistuoja), ir trečia, žodis *galimas* vartojamas atžvilgiu tos galimybės, kurią teikia geometrija[25] (šio varianto Tomas Akvinietis nenagrinėja). Metafizika atmeta teiginius, kuriuose žodis *galimas* vartojamas antrąja prasme. Panašiai aiškina ir L. Wittgensteinas: „Kartą buvo sakyta, kad Dievas galįs sukurti viską, išskyrus tai, kas priešinga logikos dėsniams. – Apie „nelogišką" pasaulį negalėtume pasakyti, kaip jis atrodo" (3.031)[26].

Remiantis tuo, kas pasakyta, galima tvirtinti, kad metafizikoje teiginiai gali būti teisingi arba klaidingi. Klaidingi yra tie teiginiai, kurie prieštarauja logikos dėsniams ir galimumui antrąja Tomo Akviniečio nurodyta prasme.

Pasak Tomo Akviniečio, metafizikoje (ir ne tik joje) taikome du įrodinėjimo būdus: „tokį, kai įrodinėjame nuo priežasties iki padarinio, laikydamiesi prigimtinės daiktų tvarkos ir parodydami, *kodėl* daiktai yra tokie, kokie yra; ir kitą būdą, kai įrodinėjame nuo padarinio iki priežasties, laikydamiesi tvarkos, pagal kurią pažįstame daiktus, ir paprastai parodydami, *kaip* daiktai yra – nes tada, kai padariniai mums yra aiškesni negu jų priežastys, mes sužinome priežastis per jų padarinius"[27].

Antra vertus, „spręsti priklauso išminčiai, todėl, atsižvelgiant į dvejopą sprendimo būdą, yra dvejopa išmintis. Vienu būdu žmogus gali spręsti pagal polinkį, kaip doras žmogus teisingai sprendžia apie tai, kas yra dora, remdamasis savo polinkiu į dorumą. Taip dorybingas žmogus, pagal Aristotelio *Nikomacho etikos* X knygą, yra žmogiškos veiklos matas ir taisyklė. Antru būdu galima spręsti remiantis žinojimu, kaip įsisavinęs moralinius mokslus teisingai apie dorą veikimą sprendžia tas, kuris nėra doras"[28]. Visi šie išvardinti pažinimo būdai yra taikomi metafizikoje.

Remdamasis Aristoteliu, Tomas Akvinietis teigia, kad žodžiai išreiškia mintis, o mintys atitinka daiktus (t. y. žodžiai žymi sąvokas, o sąvokos žymi daiktus), todėl aišku, kad žodžio (vardo) funkcija yra žymėti daiktus, remiantis intelekto suvokiniais[29]. Taigi ką nors galime pavadinti tiek, kiek galime suprasti. Tada žodžio reikšmė yra tam tikro daikto apibrėžimas. Jei turėtume ne santykį *žodis – sąvoka – daiktas*, o santykį *žodis – daiktas*, kaip mus nori įtikinti J. S Millis[30], metafizika būtų neįmanoma. Pasak Tomo Akviniečio, „žodžio reikšmė yra tai, ką protas siekia išreikšti žodžiais, o apibrėžiamiems dalykams tai – įvardijamo daikto apibrėžimas, mat, pasak Aristotelio, žodžiais išreikšta reikšmė yra apibrėžimas"[31]. Žodžiai, kurie žymi sąvokas, yra apibrėžiami per giminę ir rūšinį skirtumą. Tačiau tai tinka ne visoms sąvokoms. Pagrindinės

[25] Aquinas, *Selected Philosophical Writings*, 244.
[26] Liudvikas Vitgenšteinas, *Rinktiniai raštai* (Vilnius: Mintis, 1995), 51.
[27] Aquinas, *Selected Philosophical Writings*, 198.
[28] Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, I, q. 1, art. 5, ad. 3.
[29] Aquinas, *Selected Philosophical Writings*, 215.
[30] Žr. John Stuart Mill, *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*, books I–III (Toronto: Un. of Toronto Press, 1981), 24–45.
[31] Aquinas, *Selected Philosophical Writings*, 233.

metafizikos sąvokos yra bendriausios ir neturi artimiausios giminės. Todėl žodžių, kuriais jos reiškiamos, apibrėžti neįmanoma. Tada kyla klausimas, ar žodžiai, kurių neįmanoma nei apibrėžti, nei paaiškinti, nurodant į tam tikrą daiktą, turi reikšmę? Tomas Akvinietis į šį klausimą atsako teigiamai. Dar viena žodžio, kuriuo žymima sąvoka, reikšmė nusakoma pagal to žodžio vartojimą kalboje. Pvz., „žodį „būti" mes vartojame dviem būdais: kartais pažymėti daikto esmei, jo egzistavimo aktui, kartais teiginių teisingumui pažymėti – net tada, kai susiduriame su egzistencijos trūkumu, pavyzdžiui, sakydami, kad egzistuoja aklumas, nes tiesa, jog kai kurie žmonės yra akli"[32]. Tai susiję ir su kitomis bendriausiomis sąvokomis, kurios metafizikoje yra pagrindinės. Tokia Tomo Akviniečio nuostata gerai dera su L. Wittgensteino požiūriu, kad „daugeliu žodžio „reikšmė" vartojimo atvejų – nors ir ne visais – šį žodį galima paaiškinti taip: žodžio reikšmė yra jo vartojimas kalboje. O vardo reikšmė kartais paaiškinama tuo, kad parodoma į jo turėtoją"[33].

Analizuodamas proto sąvokų ir daikto santykį, Tomas Akvinietis atkreipia dėmesį į tai, kad proto sąvokos su daiktais, kurie egzistuoja už mūsų proto ribų, yra susijusios trimis būdais: 1) tai, ką suvokia protas, yra panašu į tai, kas egzistuoja už proto, pavyzdžiui, kai mes suvokiame, ką reiškia žodis „žmogus". Tokios sąvokos turi tiesioginį pagrindą tikrovėje, kadangi daiktas atitinka tai, ką mes suprantame, ir mūsų supratimas yra teisingas; 2) kartais žodžiu išreiškiami dalykai panašūs ne į tai, kas yra už proto, o į tai, kas kyla iš supratimo apie už mūsų proto egzistuojančius dalykus būdo. Tokios yra proto suformuluotos sąvokos. Pavyzdžiui, tai, kas išreiškiama žodžiu „giminė", nepanašu į nieką, kas egzistuoja už proto. Tokia būtų gyvūno sąvoka, suprantant, kad yra daugybė gyvūnų rūšių. Šių sąvokų netiesioginis pagrindas yra tikrovė, ir protas, formuluodamas tokias sąvokas, nekuria fikcijų; 3) vis dėlto kartais tai, ką žodis išreiškia, neturi jokio pagrindo tikrovėje nei tiesioginiu, nei netiesioginiu būdu – pavyzdžiui, chimeros sąvoka[34].

Tomas Akvinietis nepasiūlė vieningos kalbos filosofijos teorijos, žodžių vartoseną aiškindamas pagal sprendžiamos problemos poreikius. Todėl vargu ar galima teigti, kad jo pasiūlyta žodžių reikšmių analizė yra išsami. Žinodami, kad žodžiai žymi sąvokas, o sąvokos nurodo į daiktus, kalboje susiduriame su nevienodai funkcionuojančiais žodžiais. Pateiksime būdingesnius Tomo Akviniečio nurodytus skirtingai funkcionuojančių žodžių pavyzdžius.

Žodžiai gali būti vartojami sinonimiškai. Sinonimai žymi tą patį daiktą, apibūdintą ta pačia sąvoka. Žodžiai, kurie nusako tą patį daiktą skirtingomis sąvokomis, turi skirtingas reikšmes, nes žodis žymi daiktą tik proto sąvokų būdu. Todėl, pavyzdžiui, metafizikoje kalbėdami apie Dievą, pažįstamą tik iš kūrinių, Jį nusakome remdamiesi daugeliu įvairių sąvokų, kurios nėra sinonimai, nors kalba apie vieną ir tą patį objektą[35].

[32] Ibid., 206.
[33] Ibid.
[34] Ibid., 234.
[35] Ibid., 222.

Žodžiai vartojami vienareikšmiškai, kai tos pačios prigimties dalykai vadinami tuo pačiu vardu, pavyzdžiui, žmogų ir asilą vadinant gyvūnais, nes abu turi jutimus, gyvūno substanciją – būtent taip yra apibrėžiamas gyvūnas. Visi rūšines ir giminines sąvokas žymintys žodžiai vartojami vienareikšmiškai.

Daugiareikšmiškai žodžiai vartojami kalbant apie dalykus, kuriems priskiriamas tas pats vardas, tačiau turintiems skirtingą prigimtį (t. y. žodis yra tas pats, bet sąvokos – skirtingos). Šv. Tomo pavyzdys yra šuo – tai gali būti gyvūnas, kuris loja, bet taip pat ir žvaigždynas. Kitas pavyzdys – vaikas, klausiantis: „Mama, kodėl ši mėlynė yra raudona?“ ir gaunantis atsakymą: „Todėl, kad ji dar žalia“. Ir vienu, ir kitu atveju dalykai vadinami tuo pačiu vardu, bet yra skirtingai apibrėžiami ar nurodomi, nes tai, kas nurodoma vardu, pasak Aristotelio, yra apibrėžimas[36].

Vis dėlto svarbiausias metafizikoje yra analoginis žodžių vartojimas, nes daugelis metafizikos sąvokų yra analoginės. Remiantis šv. Tomu[37], galima skirti tokias analogijos rūšis:

1. *Atribucijos (požymių) analogija pagal tikslą*. Pavyzdžiui, sakome, kad yra sveikas maistas, sveikas gyvenimo būdas, sveikas oras ir pan. Tačiau pagrindinis dalykas yra žmogaus sveikata. Čia didysis analogatas yra žmogaus sveikata, o tai, kas padeda pasiekti tokį tikslą, yra mažieji analogatai. Jie yra pajungti didžiajam analogatui.

2. *Atribucijos analogija pagal veiksnį arba faktorių*. Pavyzdžiui, gydančiu yra vadinamas tas, kuris veikia remdamasis išmanymu, kaip daro gydytojas, bet taip pat ir tas, kuris veikia be išmanymo, kaip akušerė (Tomo Akviniečio nuomone) ar vaistai, tačiau jie visados priskiriami tam pačiam veiksniui – medicinai.

3. *Proporcijos analogija* – ji yra svarbiausia. Tai analogija pagal buvimą. Sakoma, kad *yra* substancija, taip pat *yra* kokybė ir kiekybė. Buvimas (*yra*) nėra substancijos ar kokybės giminė, nes jokia giminė nėra priskiriama rūšiai. Tiksliau sakant, substancijai yra subordinuota ir kokybė, ir kiekybė, kuri yra jų objektas. Todėl buvimas pirminiu būdu priskiriamas substancijai ir tik antriniu būdu – visam kitam. Todėl buvimas priskiriamas kiekybei bei kokybei analoginiu būdu. Šia trečiąja analogijos rūšimi dažniausiai remiamasi analizuojant metafizines sąvokas. Substancijos santykis su esatimi yra toks pat kaip kiekybės santykis su esatimi$_1$ ir kokybės santykis su esatimi$_2$. Čia indeksu 1 ir 2 žymimos antrinės prasmės, o pirminė prasmė nėra indeksuota.

Objektų, kurie yra tapatūs pagal skaičių, materija ir forma taip pat yra tapati. Tarkime, materija ir forma Marko Tveno ir Samuelio Klemenso. Tų objektų, kurie yra tapatūs pagal rūšį, bet skiriasi pagal skaičių, ir materija bei forma yra tapačios pagal rūšį, bet skirtingos pagal skaičių, pavyzdžiui, Sokrato ir Platono. Tas pat būtų ir su objektais, kurie priklauso tai pačiai giminei, bet yra skirtingos rūšies, tarkime, arklio ir asilo atveju. Kai turime skirtingas gimininės sąvokas, proporcija yra tik analoginė, kaip substancijos, kiekybės ir kokybės atveju.

[36] Ibid., 223.

[37] Šv. Tomas Akvinietis, *Apie gamtos pradus* (Vilnius: Logos, 2003), 75–81.

Proporcijos analogija taip pat skirstoma į tikrąją proporcijos analogiją (analogiją pagal buvimą) ir metaforą. Metafora moksliniame tyrime paprastai netaikoma. Ji vartojama poezijoje, literatūroje, kasdieninėje kalboje. Metafora – tai tolimu panašumu pagal veikimo būdą paremtas vieno daikto vadinimas kitų daiktų vardais. Metaforos pavyzdžiu galėtų būti kad ir tokia proporcija: karalius ➜ žmonių bendruomenė = liūtas ➜ žvėrių visuma. Taigi liūtas – žvėrių karalius.

Tomas Akvinietis atkreipia dėmesį į tai, kad mūsų žinios ir mūsų žodžiai apie Dievą (kaip ir apie visus dvasinius esinius) yra atėję iš kūrinių, todėl žodžiai, vartojami Dievui apibūdinti, labiau būdingi natūraliu būdu pažįstamiems kūriniams, kurie yra materialūs. Tuose kūriniuose subsistuojanti visuma yra sudėtinė (t. y. įforminta materija), todėl juose forma nėra subsistuojanti, ji tiesiog apibrėžia tai, kas subsistuoja. Visi mūsų žodžiai, išreiškiantys subsistuojančią visumą, yra konkretūs terminai, būdingi sudėtiniams daiktams, tuo tarpu nesudėtinėms formoms išreikšti vartojame žodžius, kurie yra abstraktūs terminai, išreiškiantys tas formas ne kaip subsistuojančias, bet kaip apibrėžiančias tai, kas subsistuoja, pavyzdžiui, baltumas nurodo, kad daiktas yra baltas. Dievas yra tiek nesudėtinis, tiek subsistuojantis, todėl mes vartojame abstrakčius terminus išreikšti tai, kad jis nėra sudėtinis, ir konkrečius terminus išreikšti jo subsistavimą ir vientisumą.

Išvados

Apibendrinant galima teigti, kad tomistinei metafizikai negalioja loginio pozityvizmo atstovų, pirmiausia R. Carnapo, išsakyta kritika. Metafizikos terminai (žodžiai, vardai) turi reikšmes, nes reikšmė nustatoma bent trimis būdais: 1) apibrėžiant terminą; 2) kartais – nurodant daiktą, kurį terminas žymi; 3) pagal kalbinį kontekstą, kuriame terminas vartojamas. Trečiasis reikšmių nustatymo būdas šiuolaikinėje analitinėje filosofijoje yra įprastas. R. Carnapas klydo neatsižvelgdamas į trečiąjį reikšmės nustatymo būdą. Metafizikos terminai turi reikšmes, nes reikšmė yra susijusi ne tik su skiriamuoju empiriniu požymiu, bet ir su žodžio vartojimu įprastoje kalboje, taip pat su žodžio apibrėžimu per giminę ir rūšinį skirtumą. Tiesa, kartais žodžio reikšmė paaiškinama nuoroda į objektą. Todėl tomistinė metafizika tenkina R. Carnapo mokslui keliamus reikalavimus (nors reikšmė ir prasmė tomistinėje metafizikoje suprantama plačiau nei aiškino R. Carnapas).

Tomistinės metafizikos sakiniai turi prasmę, nes jie gali būti teisingi arba klaidingi. Tą užtikrina logikos ir būties dėsniai, kurie turi teisingumo kriterijaus reikšmę metafizikoje. Atskirti prasmingus teiginius nuo neprasmingų padeda metafizikoje vartojami žodžiai *galimas* ir *negalimas*. Todėl tomistinė metafizika tenkina tuos kriterijus, kuriuos mokslui kelia K. R. Popperis.

Tai, kad metafiziką galima laikyti mokslu, rodo ir Charleso Peirce'o bei Normano Campbello pateikiami mokslo apibūdinimai. Mokslinį tomistinės metafizikos pobūdį pripažino ir Thomas Kuhnas, mokslu laikęs veiką, pasižyminčią pažanga. Dar daugiau, jis manė, kad kiekviename moksle yra metafizikos elementų. Moksliniam metafizikos pobūdžiui neprieštaravo ir Polis Feyerabendas, teigęs, kad tiksliai mokslo apibrėžti negalima. Išlaikydama mokslinį pobūdį tomistinė metafizika praturtina žmogiškąjį pažinimą ir yra svarbi tiek gamtos mokslo formavimuisi, tiek teologijos raidai. Bet tai jau kitos temos klausimai.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. Aquinas. *Selected Philosophical Writings*. Oxford University Press, 2008.
2. Aristotelis. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1990.
3. Aristotle. „Physics". In *The Complete Works of Aristotle*. Vol. 1. Ed. by J. Barnes. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1991.
4. ——. „Metaphysics". In *The Complete Works of Aristotle*. Vol. 2. Ed. by J. Barnes. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995.
5. Campbell, N. R. *What is Science?* London: Methuen and Co, LTD, 1983.
6. Carnapas, Rudolfas. „Metafizikos įveikimas kalbos loginės analizės būdu". In Evaldas Nekrašas. *Filosofijos įvadas*, 172–188. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
7. Chalmers, Alan F. *Kas yra mokslas?* Vilnius: Apostrofa, 2005.
8. Feyerabend, Paul. *Against Method*. London: Biddies Ltd, Guildford and King's Lynn, 1993.
9. Hume, David. *Žmogaus proto tyrinėjimas*. Vilnius: Pradai, 1995.
10. Kuhn, Thomas S. *Mokslo revoliucijų struktūra*. Vilnius: Pradai, 2003.
11. Mill, John Stuart. *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*. Books I–III. Toronto: Un. of Toronto Press, 1981.
12. Nekrašas, Evaldas. *Pozityvus protas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
13. Popper, Karl Raimund. *The Logic of Scientific Discovery.* London and New York: Taylor & Francis e-Library, 2005.
14. Thomas Aquinas. *Questiones Disputatae de Veritate*. Chicago: Henry Regnery Company, 1952–1954. https://isidore.co/aquinas/english/QDdeVer.htm.
15. ——. *Summa Theologica*. https://www.pdfdrive.com/summa-theologica-e19113494.html.
16. Tomas Akvinietis. *Apie gamtos pradus*. Vilnius: Logos, 2003.
17. ——. *Filosofijos traktatų rinktinė*. Vilnius: Margi raštai, 2009.
18. Vitgenšteinas, Liudvikas. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1995.
19. Декарт, Рене. *Сочинения в двух томах*. Т. 1. Москва: Мысль, 1989.

Gauta: 2023 02 16
Parengta: 2023 06 14

Albinas PLĖŠNYS

THE SCIENTIFIC NATURE OF THOMISTIC METAPHYSICS

Summary

Since Aristotle's time, metaphysics has been considered a science. However, the value of scientific metaphysics was doubted during the Enlightenment. In contemporary philosophy of science, metaphysics is either considered meaningless or not belonging to science. The most rigorous definition of science was presented by R. Carnap and Popper. According to R. Carnap, scientific statements must be meaningful, they must be verifiable, and scientific terms must have meanings. We will consider the requirement of meaning and significance as an important feature of a scientific theory. Popper believes that a theory is scientific if it has a certain logical structure, i. e., that if the statements of the theory are not confirmed, we should abandon the theory.

Thomistic metaphysics meets both the requirements of meaning and significance. St. Thomas describes the meaning of a word in three ways. First, the meaning of a word is what the mind seeks to express in words; and for things defined, it is the definition that constitutes meaning. Second, sometimes the meaning of a word is revealed by pointing to the object. Third, the meaning of a word is described according to the word's use in language. According to Thomas Aquinas, this third way of determining meaning is the most important in metaphysics, as many of its concepts do not have a genus, and therefore cannot be defined. The article aims to show that Thomistic metaphysics meets all the requirements of a scientific theory, as it contains a detailed theory of meaning and the criteria for truth applies to its claims.

KEYWORDS: metaphysics, philosophy of language, analogy, concrete concept, abstract concept.

Albinas PLĖŠNYS – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Filosofijos instituto profesorius. Tyrimų sritys: Tomo Akviniečio filosofija, mokslo filosofija, socialinė filosofija. El. paštas a.plesnys@gmail.com.

Albinas PLĖŠNYS – doctor of Humanities, Professor of the Institute of Philosophy, Vilnius University. Fields of research: Thomas Aquinas philosophy, philosophy of science, social philosophy. E-mail a.plesnys@gmail.com.